

mål+²mæle

'En gang til for prins Knud'

Hvad er egentlig historien bag dette populære udtryk? Hvad er 'bajuskisnot'? Jyllands-Postens sprogbrevkasseredaktør, Hans Jakob Nielsen, fortæller om læsernes spørgsmål, og hvor svært det kan være at finde det rigtige svar. Side 4

Sådan skrev soldater

»Dette er dårligt skreven og slet sat sammen«, undskylder en soldat sig i treårskrigen 1848-50. Dr. phil. Vibeke Sandersen har undersøgt, hvad soldaterne skrev hjem om, og især hvordan de skrev. Læs side 9

Ordet var næppe i begyndelsen

Der findes mange forklaringer på, hvor sproget kommer fra. Erik Hansen giver et hurtigt overblik over nogle af de mere fantasifulde side 16

Præsenteer gev'!

En Werner i gejlde støvler. En KDOBM i uniformvinter. Hvad hvis ballonen går op, og man går til Ryes brigade? Tidligere sergentelev Farø fortæller om militærsprog side 18

»Nødvendige beslutninger«?

En læser har reageret på Kirsten Rasks artikel i sidste nummer. Han mener retskrivningen også bør diskuteres af andre end eksperter og politikere. Og han viser eksempler på, hvordan der lukkes af for diskussionen i stedet for at lukke op. Læs Tore Kristiansens analyse side 26

Sprogligheder 2

Spørgsmål til (og fra) læserne 4

Om Læsepædagogen 8

»Jeg skriver Dig til, for at lade Dig vide« 9

Sprogets opståen 16

Sproget i uniform 18

Må man diskutere dansk retskrivningspolitik? 26

Find de fem mest irriterende stavefejl! 32

AT vi definere præcist hvad sprog omfatter, er vigtig til denne opgave. Netop så vi kan konstruere et program inden for rammerne, som samtidig ikke er for specifikt.

(Fra studenteropgave ved Datalogisk Institut, Københavns Universitet)

Sprogligheder

Denne brevkasse handler om sprogligheder. Det er spørgsmål og problemer om sprog, men det er også fine detaljer i sproget som man bliver opmærksom på, og som man vil gøre andre bekendt med. Går I rundt og tænker på sprogligheder, så send et brev om dem til redaktionen. De vil svare på brevet hvis de kan. Ellers kender de nok nogen de kan sætte til det. Send brevet til:

Birgit Bjerre Hansen
Inavej 12
3500 Værløse

? Holland eller Nederland

Jeg interesserer mig meget for det danske sprog og håber derfor at I/De vil svare mig på ikke mindre end fire sprogs spørgsmål. Det første drejer sig om forskellen på *Holland* og *Nederland*, hhv. *hollandsk* og *nederlandsk*. Er der nogen betydningsforskel?

På forhånd tak

Lars Dannemand
København N

! Den stat som på de fleste europæiske sprog hedder *Holland* kaldes i staten selv *Nederland*. Og tilsvarende bruges *nederlands* om det som udenfor hedder *hollandsk* og tilsvarende på andre sprog (dog på engelsk *Dutch*).

Danske geografer har dog foreslået

at vi går over til *Nederland* og *nederlandsk*, idet *Holland* faktisk kun er en del af den stat vi kalder *Holland*! Men traditionen for *Holland* og *hollandsk* er nok for stærk til en sådan ændring. En grund mere til at det ville blive besværligt, er at *nederlandsk* i dansk sprogvidenskab også bruges om det vestgermanske sprog som er det officielle i Holland, men som også tales i dele af Belgien. Her kaldes det ganske vist *flamsk*, men sprogligt set er det nederlandsk.

Se i øvrigt i »Den Store Danske Encyklopædi« bind 14 (1999) hvor mange betydninger *Nederland(ene)* har og har haft!

EH

? Snedækket, men ikke bjergrigt

Hvorfor kan man tale om et *snedækket Norge*, men ikke om et *bjergrigt Norge*?

! En forklaring i egentlig forstand kan jeg nok ikke give, men jeg kan fortælle om den regel der ligger bag forskellen.

Når navne er forsynet med et adjektiv (tillægsord) kan det have ubestemt artikel: *en træet Pernille*, *et oprørt Kattegat* – eller bestemt artikel: *den smukke Gudenå*, *det lykkelige Arabien*.

Forudsætningen for at man kan

bruge den ubestemte artikel (*en/et*) er at adjektivet betegner en forbigående, ikke permanent egenskab. Vi har altså *en træt Pernille*, *et oprørt Kattegat*, for Pernille er ikke altid træt, og Kattegat er ikke altid oprørt. Derimod har vi ikke *en bornholmsk Pernille* eller *et lavvandet Kattegat*, for Pernille kan ikke snart være bornholmsk og snart ikke bornholmsk. Og hvis Kattegat er lavvandet, så er det ikke noget der skifter fra det ene årtusinde til det næste.

Derfor kan vi sige *et snedækket Norge*, for Norge er ikke altid snedækket; men ikke *et bjergrigt Norge*, for Norge er permanent bjergrigt.

Så kan man selvfølgelig lave sjov med reglen. *En bornholmsk Pernille* kan være en københavnerpige som har været på ferie på Bornholm og nu midlertidigt taler med bornholmsk tonefald. Eller vi kan tale om *en kommunefarvet Pernille*. Hun har ganske vist altid være kommunefarvet, men hun fortalte mig i forgårs at hun ville lade sig farve rødhåret. Så til min overraskelse er *kommunefarvet* pludselig blevet en forbigående egenskab.

Den slags bevidst halløj med regler viser jo netop at de eksisterer!

EH

? *Sin* eller *dens*?

Hedder det *sin* eller *dens* i denne sætning: du skal sætte bogen tilbage på *sin/dens* plads?

! Der er skrevet meget om reglen for *sig/sin*, og jeg må nøjes med at henviser til talrige håndbøger og vejledninger. Vi har i eksemplet at gøre med

en af de grammatiske krinkelkroge, hvor sprogfornebbelsen svigter os. Hvis jeg skal anbefale en af løsningserne, bliver det på *dens* plads. Hovedreglen er nemlig at *sig/sin* skal henviser til sætningens subjekt (grundled), og det er jo her *du* – hvis *plads* der ikke er tale om. Altså: *du skal sætte bogen på dens plads*. Men *sin* lyder absolut ikke direkte forkert, vel?

EH

? *Dødelig* eller *dødeligt*

Hvad er forskellen på
han blev dødelig såret
han blev dødeligt såret

! Her skal vi have fat i Retskrivningsordbogens § 36 (s. 683-685). Det fremgår her at adverbier (*biord*) på *-ig* har endelsen *-t* når de betegner måden noget er eller foregår på: *den overfaldne blev frygteligt tilredt*. Er ordet uden *-t* betegner det en grad: *vi vil da frygtelig gerne med*, således dog at *-t* også er muligt her: *vi vil da frygteligt gerne med*.

Sætningen *han blev dødelig såret* betyder således at han blev meget såret, typisk med såret i betydningen 'fornærmet'. *Han blev dødeligt såret* betyder enten at han blev såret med døden til følge – eller den betyder det samme som *han blev dødelig såret*.

EH

Spørgsmål fra (og til) læserne

Hvad er 'bajuskisnot'? Hvad er forskellen på 'duft' og 'lugt'? Hvad er en 'gardinprædiken'? Skal der altid komma foran 'men'? Hvad er der galt med 'fordi at'? Hvorfor er der 'sus i sassafrassen'? Hvorfor skal man helst 'være ved sine fuld fem'? Hvorfor siger vi »Hvad forstår bønder sig på agurkesalat«? Hvorfor anses det for dårligt dansk at sige 'i sommers'? Er det blevet korrekt dansk 'at røve banken'? Er den, der taler godt for sig, 'velformuleret' eller 'velformulerende'? Skal man bare acceptere, at udtryk som 'virak' og 'bjørnetjeneste' har ændret betydning? Hvorfor hedder det 'tipoldemor'?

Der er, som man kan se, meget forskelligt at tage fat på, redegøre for og tage stilling til, når man redigerer en sprogrubrik, hvis hovedopgave er at svare på spørgsmål fra læserne. Spørgsmålene strømmer ind og vidner om, at interessen for sproget er stor. Mange læsere nøjes ikke med stille spørgsmål; de har også en kommentar, og den vil ofte handle om, at de unge sjusker med sproget, at det er en jammer at læse aviser og høre på, hvad der siges i radio og fjernsyn, for ingen ansvarlige interesserer sig mere for det gode sprog, sådan som vi selv lærte det i vor barndoms skole, da man skrev navneord med stort, kunde, skulde og vilde med *d*, og bed-

stefar talte som Poul Reumert og mormor som Bodil Ipsen.

De fleste er ikke sene til at placere ansvaret. Det hviler tungt på en udelig undervisningsminister, på Folkeskolens slappe dansklærere og på det principløse Dansk Sprognævn med dets sammenrend af såkaldte eksperter, der tilsyneladende ser sløvt på, at sproget dingler af sted, som det nu bedst kan.

Når man laver fejl

Ingen er fuldkommen – selv ikke sprogrubrikredaktører. Og begår man en fejl, er fanden løs i Laksegade, for vidende læsere iler straks til telefonen, skrivemaskinen eller pc'en for at udtale deres forundring over den mangelfulde viden, som er stillet til skue, men i øvrigt, når lejligheden nu gives, beredvilligt vil fortælle, hvordan det virkelig forholder sig – for så oftest at slutte af med en venlig hilsen, ledsaget af en tak for mange gode svar i årenes løb.

Jeg vil bestemt ikke opfordre nogen til bevidst at lave fejl. Men det kan give gode historier, hvis man uforvarende kommer til det. For man kan være næsten sikker på, at mindst én læser reagerer. For nogen tid siden spurgte en læser, hvor titlen »kontre-admiral« stammer fra – og mit svar var desværre forkert. Dagen efter

modtog jeg en e-mail fra Hans Christian Bjerg, orlogshistoriker og lærer på Søværnets Officersskole, og takket være hans reaktion fik Jyllands-Postens læsere at vide, at titlen 'kontre-admiral' blev indført i den danske flåde i 1771, og at store flåder i sejlskibenes tid var opdelt i en Avantgarde, hovedstyrken Corps de Bataille og en Arrièregarde. Admiralen selv kommanderede Corps de Bataille, mens de to admiraler i for- og bagtrop bar titlen 'contre-admiral', fordi de lå modsat hinanden på hver side af hovedslagstyrken.

3. juni 1996 (på min fødselsdag!) jokkede jeg frygteligt i spinaten (et udtryk, der ifølge *Slangordbogen* blev lanceret i 1915). En læser i Viby forhørte sig om Blichers »Det er hvidt herude«, hvor der i andet vers står, at »Finken kun på kvisten gynger, ser sig om og hvipper lidt«. Har der sneget sig et *h* for meget ind i *hvipper*, eller hvad betyder det, spurgte den videbegærlige abonnent. Og her dummede jeg mig, idet jeg svarede: »Blichers digt stammer fra 1838 og er naturligvis præget af den tids sprog – og *hvipper* er den gamle form for *vipper*.«

I den følgende uge måtte jeg konstatere: Det var ikke heldigt! Mere end et halvt hundrede læsere havde gjort opmærksom på, at den lille fugl aldeles ikke sidder og vipper på en gren. Den hvipper – hvilket vil sige pippet og kvidrer. Eneste undskyldning for fejlen: Ifølge *Ordbog over det danske Sprog* kunne *vippe* i dialektsprog staves med *hv*-. Men alligevel ...

Et lidet fattigt land

De fleste spørgsmål lader sig besvare ved opslag i diverse leksika, ordbøger og andre opslagsværker – suppleret med venlig hjælp fra eksperter hos Dansk Sprognævn og vore universiteter. Men der kommer også nogle, der kræver en næsten detektivisk indsats. Et eksempel: En læser i Sdr. Stenderup erindrede fra skoletiden et bevis på, hvor vigtigt et komma kan være for den rette forståelse af teksten. Han citerede Poul Martin Møllers »Rosen blusser alt i Danas have«, hvor der i femte linje står, at »Danmark er et lidet, fattigt land«, der takket være kommaet betyder, at Danmark er både et lille og et fattigt land. I tiende vers gentages linjen, men her burde der ifølge læserens gamle dansklærer ikke have været komma, for sætningen betyder, at i Danmark er fattigdommen lidet udbredt.

Men, tilføjede læseren: Højskolesangbogen har komma i begge vers, og i Dansk Sangbog (Viborg 1885) er der ikke komma i nogen af dem. Altså har begge sangbøger kludret i det. Hvad siger »Sproget«?

Jeg besøgte Statsbiblioteket i Århus for at se det nummer af *Tilskueren* fra 1823, hvori Poul Martin Møllers digt blev trykt første gang – og fik her beviset for, at der i originalversionen var komma mellem *lidet* og *fattigt* i femte vers, men ikke mellem samme to ord i slutningsversets sidste linje.

Jeg kunne ikke sige, hvem der senere har tilføjet kommaet i tiende vers, kun fastslå at det var der, da *Sangbog for den danske folkehøjskole*

udkom i 1918 – og at det formentlig automatisk har været med i alle senere udgaver af *Højskolesangbogen*. Poul Martin Møller ville nok have protesteret, for, som forskningsassistent Margrethe Heidemann Andersen, Dansk Sprognævn, gjorde opmærksom på, kunne der næppe være tvivl om, at han bevidst havde valgt at lade den ene sætning lyde "Danmark er et lidet, fattigt land" med komma og den anden »Danmark er et lidet fattigt land« uden komma, hvorved han dels ændrede betydningen, dels angav en anden rytme i digtet.

En gang til for prins Knud

Den største reaktion fik jeg, da jeg efterlyste oplysninger om revyvisen »Så tager vi den én gang til for prins Knud«, skrevet af Erik Leth og sunget til national berømmelse af Birgitte Reimer i Cirkusrevyen 1959. Brevene væltede ind, og en enkelt af brevskriverne mente, at det måtte skyldes min åbenbart beskedne alder, når jeg ikke vidste noget om en begivenhed, der fandt sted i 1958, da prins Knud og prinsesse Caroline-Mathilde overværede et fransk balletensembles opførelse af »Det forsinkede Stævne-møde« på Falkonerteatret i København. Prinseparret sad i den såkaldte »kongeloge« i salens højre side, og da Caroline-Mathilde efter forestillingen med et smil sagde til teatrets direktør, I. Blicher-Hansen, at man desværre ikke fra logen havde kunnet se aftenens stjerne, Zizi Jeanmaire, i en pikant scene, gav Blicher-Hansen, som altid var stor i slaget, ordre til, at bal-

letkorpsset skulle træde an og gentage den pågældende scene til glæde for de kongelige gæster.

Navnlig to henvendelser var bemærkelsesværdige: Jonna Carlsen, Århus, skrev og fortalte, at hun (der var ansat på teatret som »placeuse«, dvs. vise-på-plads-pige) var den ene af de i alt seks tilskuere, inklusive prins Knud og prinsesse Caroline-Mathilde, der overværede ekstrasnummeret. Den anden, sendt fra Los Angeles, kom fra journalisten Arne Myggen, som sammen med sin kone havde overværet aftenens forestilling og var på vej ud af teatret, da de blev standset af Blicher-Hansen og bedt om at gå tilbage til teatersalen – for så ville de blive vidner til noget usædvanligt. Næste morgen stod Myggens historie i avisen, læserne morede sig, og Birgitte Reimer fastholdt året efter begivenheden i Cirkusrevyen med succesvisen »Så ta'r vi den én gang til ...«.

Brevbunken fortalte også en interessant ting – nemlig den, at man ikke uden videre skal tage folks oplysninger for gode varer, heller ikke selv om de påstår, at de ligger inden med den skinbarlige sandhed. De fleste læsere var enige om, at forestillingen fandt sted på Falkonerteatret – men nogle sagde Det kgl. Teater, andre Det ny Teater eller ABC-Teatret, og en enkelt nævnedes Aalborg Teater. Flertallet mente, at prinseparret sad i en balkonloge yderst til højre, andre at logen var placeret i venstre side, og flere påstod, at de kongelige gæster ikke kunne se, hvad der foregik, fordi man havde placeret dem bag en pille.

En læser hævdede, at den bemærkelsesværdige scene, hvor ballerina Jeanmaire steg op af et badekar, blev gentaget, fordi prinseparret kom for sent; hvorfor Blicher-Hansen afbrød forestillingen og trådte frem på scenen og bad de franske dansere om at begynde forfra. En anden hævdede, at prins Knud var faldet i søvn, og at det pikante optrin derfor blev gentaget på hans opfordring, og en tredje læser mente at vide, at prinsen var blevet så begejstret for badekarscenen, at han havde rejst sig og – til stor moro og begejstring fra salen – foreslået scenen gentaget.

De fleste læsere kunne enes om, at balletten var bygget over en roman af Françoise Sagan, og at hovedpartierne blev danset af Roland Petit og hans kone Zizi. Men en enkelt mente, at der var tale om en balletversion af »Carmen«, en anden foreslog Harald Landers »Etude«, en tredje at det drejede sig om et svensk balletensembles opførelse af Strindbergs »Frøken Julie«, en fjerde at aftenens stjerne var Vivi Flint, en femte nævnte Toni Lander, en sjette at danserne optrådte uden tøj på – og en syvende, der hævdede at have den sande version, pegede på et optrin fra »My fair Lady«.

En af brevskriverne sluttede sin beretning med ordene: »Hvor er det herligt, at du med sådan en svipser giver os menige læsere anledning til at brillere.« Og en anden kom med denne appel: »Det vil klæde redaktøren af »Sproget« at give den rette forklaring.«

Ovenstående viser, at redaktøren havde noget at vælge imellem ...

*Hans Jakob Nielsen, f. 1926
er tidligere ledende redaktionschef
på Morgenavisen Jyllands-Posten.
Siden 1993 har han redigeret den
ugentlige sprogrubrik i samme avis.*

PS

'Bajuskisnot' er en omskrivning af det ungarske *bajusz kenőes* og i slutningen af 1800-tallet en spøgefuldt betegnelse for en den gang populær smørelse til at stive herrernes overskæg af med. Som Fr. Poulsen skrev i 1900: »Saa længe der er Spirikum og Pigebørn og Bajuskisnot til, forlader jeg sgu ikke Livet godvilligt ...«

Om Læsepædagogen

■ Mål og Mæle har aftalt en gensidig præsentation med fagbladet Læsepædagogen, da vores læsergrupper kan have interesse i at kende begge blade.

Læsepædagogen er et pædagogisk tidsskrift med fokus på sprog, læsning, stavning og skrivning. Det er medlemsblad for Landsforeningen af Læsepædagoger, stiftet i 1950, og det kan også købes separat. Bladet, der udkommer i ca. 2.500 eksemplarer, har i år fået nyt layout og format og trykkes nu i farver.

Bladet har en fagligt bredt sammensat læzerskare med interesser inden for læsning og specialundervisning på alle alderstrin.

Indholdet i bladet er bredt med artikler om læseforskning, den daglige læse-, stave- og skriveundervisning i skolerne samt for unge og voksne, små børns sproglige udvikling og hvordan den kan stimuleres, særlige fokusområder mv. Også læsekampagner fortæller der om. I hvert nummer er der en sektion med anmeldelser af faglitteratur til lærere, undervisningsmaterialer samt frilæsning og lette fagbøger. Der er orientering om vigtige netadresser, foreningsnyt samt møder og konferencer med interesse for målgruppen.

Både forfattere og redaktører arbejder gratis. Der er mulighed for at indrykke annoncer i bladet.

Læsepædagogens nuværende redaktion består af: ansvarshavende redaktør, læsekonsulent Jytte Lau, læsekonsulent Sigrild Madsbjerg, videnscentermedarbejder Dorte Haven, lærer Birthe Antonsen og forlagsredaktør Torben Christiansen.

*Med venlig hilsen
Læsepædagogen.*

Læsepædagogen kan bestilles på www.laese paed.dk eller hos Gunnar Kjær-Rasmussen, Strandstien 18, Thorupstrand, 9690 Fjerritslev, tlf. 96 50 80 90. Abonnement på bladet: 495 kr. årligt (6 numre). Kontingent i Landsforeningen af Læsepædagoger: 495 kr. (indbefattet Læsepædagogen). Lærerstuderende og pensionister: 395 kr.

»Jeg skriver Dig til for at lade Dig vide«

■ *Skrivefærdighed og skriftsprog hos menige danske soldater i treårskrigen 1848-50.*

»her Gaar jo saa Mange Parroeler og Snart om Fred og Snart om det Modsatte, men ieg vel vere Ganske Rolig intel at ieg Faaer at Seed Vaar dan dan det Gaar og Sette det altsammen i Almagtens Haand som Styrer det Altsammen paa det Besste, thi naar Gorder med os vr kan da et Menneske Skade os«

Sådan skriver en gårdmandssøn fra Egeskov på Fyn, der deltager som menig i treårskrigen, fra felten hjem til sine forældre i sommeren 1849. Hans brev er et af dem jeg analyserede og vurderede i en afhandling jeg forsvarede for den filosofiske doktorgrad i december måned 2003. Grundlaget for afhandlingen er en stor samling soldaterbreve – omtrent 3.000 i tal – der blev skrevet i løbet af de tre år krigen varede. Den nationale og folkelige historiker C. F. Allen tog initiativ til at få indsamlet breve fra krigsdeltagerne, navnlig var han ivrig efter at få fat i breve skrevet af menige soldater. Han troede nemlig fuldt og fast at modsætningsforholdet mellem de forskellige befolkningsgrupper skyldtes manglende indbyrdes kendskab, og at dette ville blive mildnet og måske helt forsvinde når de gennem en sådan samling breve som han ønskede at ud-

give, lærte hinandens tankegang og følelsesliv at kende.

Brevenes indhold

Som den nationalromantiker han var, forventede han at det fællesdanske tænkesæt, det romantikerne kaldte folkesjælen, ville åbenbare sig i disse breve, især i brevene fra de menige soldater. Han ventede at brevene ville udtrykke stor kærlighed til fædrelandet, begejstring for krigen og tillid til forsynet. Den slags breve forekommer da også, især er der ofte udtrykt hengivenhed for Frederik VII. Navnlig var soldaterne bærede over kongens besøg hos tropperne, og de kunne have svært ved at finde den rette titulatur, således en gårdmandssøn – ligesom skribenten af det første citat – fra Egeskov på Sydfyn. Han skriver:

»vor konge har været hos os og gjort os den Glæde, at vi har seet hans Kongelige Høihed Ansigt til Ansigt, det var os en sand Glæde at see vor høitelskede Konge, smile til os med den Hilsen Adjø mine Børn, Fred være med eder«

Men ellers kan Allen let være blevet skuffet i sine forventninger. Kun ét står fast, som det illustreres af det citat der indleder artiklen: det danske

folk var et kristent folk; gang på gang citeres salmen »Vor Gud han er saa fast en Borg«, og mundheldet »når Gud er med os, hvem kan da være imod os«, optræder ikke bare i citatet, men generelt hyppigt i brevene i lidt forskellige udformninger, men der er mange andre, mindre formelprægede udtryk for at man gav sig Gud i vold.

Det der var det væsentlige for de indkaldte værnepligtige, var foruden de slag og træfninger de deltog i, forholdene der hvor de var indkvarteret. Dem gør de ofte temmelig detaljeret rede for: *jeg er kommen til den Herre Gaad (nemlig Store Gronder 1/2 Miil nær for Weile) og der Ligge 180 Mand og alle for Spise og drikke frit til hver en tid, skriver en vestjysk husmandssøn fra Lønborg Sogn. Under sommerfelt-togene var vejret et stort problem, sommeren 1848 var specielt kold og regnfuld, og når man så aldrig kom af klæderne, ikke fik en seng at ligge i, men blot noget halm, så kunne det godt være svært at holde humøret oppe.*

De indkaldte havde en varm og levende interesse for alt hvad der foregik derhjemme. Det gælder fx en nordjysk gårdmandssøn fra Ranum, der midt i brevet apostroferer forældrene på ny – hvad der i øvrigt ikke er usædvanligt: *Kjære Forældre jeg haver Lyst at vide Horledes Fylleren di Tar af sted og hvorledes ifor Hovet gjort og Hvodant avlet det er og om Alle Ting. Han kommer ikke fra en selvejergård, siden forældrene må gøre hoveriarbejde.*

Interessen gjaldt dog ikke bare de-

res forældres eller, hvis de var gift, deres eget hjem, den gjaldt i lige så høj grad forholdene dér hvor de havde tjent indtil de blev indkaldt. Der er talrige breve der vidner om et meget smukt og hjerteligt forhold mellem husbond og madmoder og deres unge karl, for nogle – der kom fra meget fattige og dårlige forhold – var husbondfolkene næsten trådt i forældres sted. Flere soldater fremhæver selv disse menneskelige relationer: *Jeg sender Eder tus[inde] Hilsener og Taksigelser for alt det Gode i har beviist mod mig som kun var Eders ringe Tjener; men jeg er aldrig blevet betragtet som en saadan. Således slutter et brev fra en soldat fra det sydvestlige Jylland, søn af en pige der aldrig blev gift med den hun udlagde som barnets fader. Antagelig har barnet været sat i pleje og er siden kommet ud at tjene.*

Mange gifte folk efterlod deres familier i en næsten katastrofal økonomisk situation. Det ser man af flere eksempler på bønsskrifter til den hjemlige sognepræst om en understøttelse fra sognet til soldatens kone og spæde børn, fx skriver Espen Thomassen, der er fra Ølsted Sogn i Århus Amt, til sognepræsten i Trige:

»I Anledning af at det nu er paa 4de Maaned siden jeg reiste fra min Familie, og begav mig til Kjøbenhavn, og meldte mig ved mit Batterie, og derfra til Fyen, hvor vi har lagt siden og flyttet fra et Sted til et Andet, og kan altså ikke hjælpe min Kone med noget saalænge jeg ligger i Tjenesten, saa tager jeg mig den Dristighed, at skrive

et par Ord til dem min kjære Hr. Pastor, om de vilde vere af den Godhed at sørge for hvis det kan tillades, at vere hende behjælpelig med en liden Understøttelse af Sognet, da jeg nu ikke selv kan hjælpe hende.»

Der var i sandhed ikke spændt noget socialt sikkerhedsnet ud dengang. Men egentlig social indignation finder man alligevel kun udtryk for på et enkelt punkt. Det var forargelsen over det såkaldte stillervæsen, som flore-rede. Det var i orden at gammel-mandsbørn blev fritaget for militær-tjeneste, og at en gårdmands eneste søn gik fri, men at sønner af velha-vende bønder kunne købe sig fri, mens en fattig karl overtog deres vær-nepligt og trådte i deres sted, det var der soldater som havde svært ved at affinde sig med. Forargelsen giver sig dog ikke udslag i stærke vredesud-brud eller lange ideologiske tirader, skriftsproget var et medium man ud-trykte sig pænt og behersket i; der er blot spredte bemærkninger og kun til den nærmeste familie.

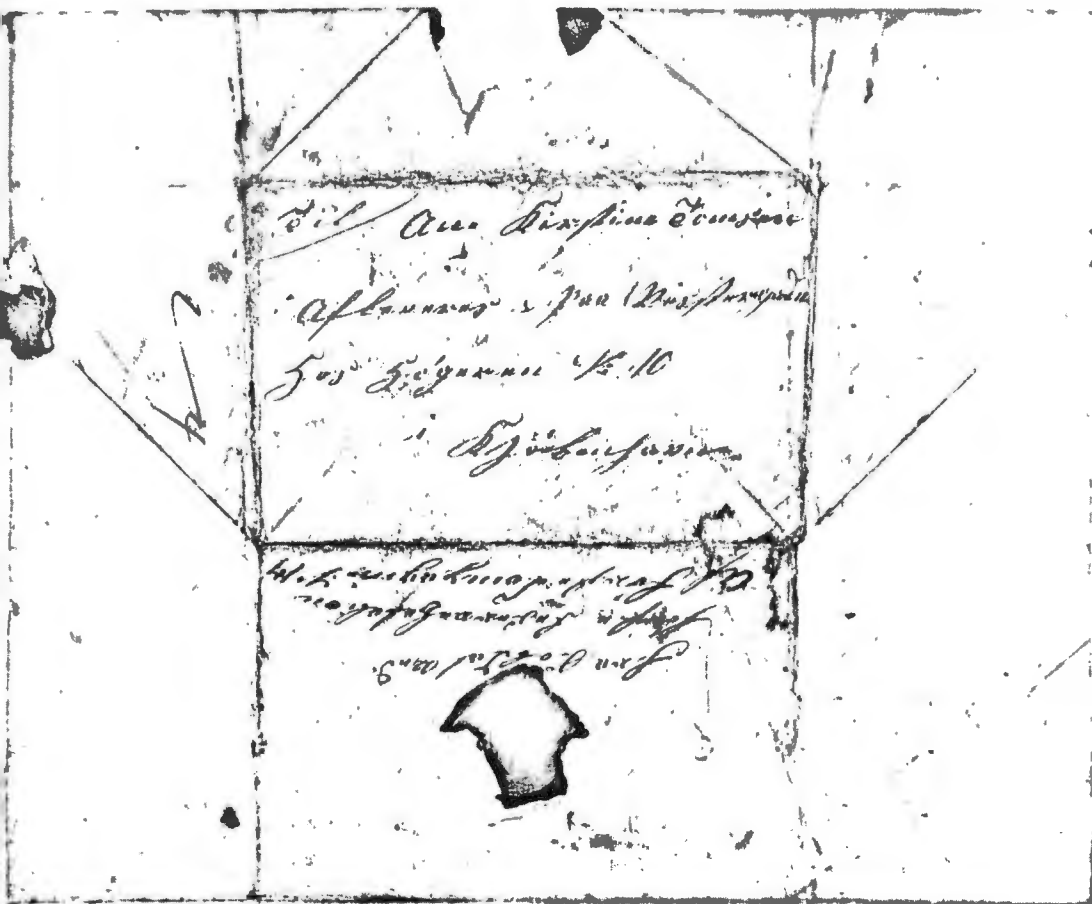
Brevskriverne

Nu har det imidlertid ikke været dis-putatsens hovedærinde at kortlægge og bedømme brevenes indhold. Af-handlingen drejer sig først og frem-mest om *hvordan* soldaterne skrev. Den side af sagen påkalder sig særlig interesse fordi det drejer sig om de første generationer af almindelige danskere der har fået undervisning i at skrive. Med skoleloven 1814 blev det et krav at alle danske børn skulle

modtage undervisning i at læse og skrive fra de var 7 til de blev 14 år, og det var – i alle tilfælde et formelt krav – at de kun kunne blive konfirmeret hvis de kunne dokumentere de for-nødne færdigheder i så henseende.

Spørgsmålet er hvor mange af dem der var i stand til at skrive. Man kan ikke være sikker på at de breve der foreligger, faktisk er skrevet af den der står som brevets underskriver og afsender. Meget tyder imidlertid på at soldaterne selv har lagt vægt på at til-kendegive hvordan det forholdt sig i så henseende. Der er i mange tilfælde bemærkninger om brevskrivers identitet, fx skrevet af *Hvirring ved samme Compagnie* eller – midt i brev-teksten – *i veed io nok at ieg ikke selv kan skrive*. Omvendt giver adskillige udtryk for at de ofte skriver for andre. En af dem beklager de kammerater der ikke selv kan skrive, fordi de så er nødt til at blande andre ind i deres private forhold. Dette udsagn er et klart udtryk for den blufærdighed som altid har kendetegnet almuen, og den kan have fungeret som et stærkt inci-tament til at stramme sig an og selv skrive sit brev, selvom hånden har været usikker og stavekundskaberne mangelfulde.

Dette har ofte været tilfældet i for-ældregenerationen. Brevet fra den al-lerede omtalte vestjyske husmands-søn fra Lomborg Sogn indledes såle-des: *Jeg vil skriver eder til og lader eder vider at vid har med stor fornøjelse modtagen eders Brev som Vores Lile Søster har skreven*. Af denne grund op-fordrer flere soldater forældrene til at

Udskriften på et brev fra en soldat i krigen 1848-50. Linjerne viser, hvordan arket har været foldet sammen til brevformat. (Her vist i 69%.) Der står:

Til Ane Kirstine Tomsen / Afleveres Paa Vestergade / Hos Høgeren No. 10 / i
Kjøbenhavn / fra Soldat ved / første Reservebatalion / af første Compagnie No. 17

lade en yngre søster skrive brevet til broderen i krigen. Han forsikrer at han sagtens kan læse hvad hun skriver. Så kan de få en skrivekyndig fra landsbyen til at skrive udskriften (modtagerens navn og adresse) og

dermed sikre at brevet kommer det rette sted hen.

Materialets sammensætning

Brevsamlingen fra treårskrigen rummer breve fra alle egne af landet,

bortset fra Bornholm, og fra alle aldersgrupper mellem 22 og 44 år – der var det tidsrum i hvilket den værnepligtige del af den mandlige danske befolkning stod indrullet i lægdsrullen og kunne indkaldes til aktiv militærtjeneste. Det skal bemærkes at værnepligten indtil september 1848 kun omfattede den mandlige landbefolkning. Det afspejler sig i brevsamlingens sammensætning: der er nok breve fra enkelte seminarieelever eller unge landsbyskolelærere og fra nogle få fra provinsbyerne; men stort set består samlingen af breve fra repræsentanter for landbefolkningen. Denne kunne efter boligform inddeles i tre socialgrupper, nemlig gårdmænd, husmænd og indsiddere, dvs. folk der boede til leje på gårde og i huse.

Undersøgelsens resultater

Der foreligger en undersøgelse af læse-, stave- og skrivefærdigheden hos rekrutterne i 1881. Den viser at sønner af gårdmænd er langt bedre end sønner af husmænd. Den planlagte opdeling i tre stænder har det været umuligt at gennemføre fordi man ikke havde overblik over hvad husmandsbegrebet dækkede; i nogle tilfælde var det husmænd der levede af deres jord, i andre de såkaldte jordløse husmænd, der i øvrigt ernærede sig som karle på gårdene, som daglejere, arbejdsmænd o.l.

Det var naturligt at sammenligne skrivefærdigheden i treårskrigen med disse resultater. Til manges overraskelse viste materialet fra 1848-50 ingen signifikante forskelle på færdig-

heden i de tre socialgrupper. Det kan bero på flere ting. Måske har de der slet ikke var i stand til at sætte et brev sammen, tilhørt indsiddergruppen, og måske har det medvirket at det var den samme landsbyskole de alle sammen gik i. Det gjorde de jo ganske vist også i 1881, men det oplyses at det især var de gårdmandssønner som havde været på højskole, der hævdede sig væsentligt over gennemsnittet. Og den havde ingen fra treårskrigen frekventeret – af gode grunde.

Jeg har gjort meget ud af at påvise at de der sendte breve ind til C. F. Allen, ikke bare var private bekendte eller tilhørte bestemte kredse af embedsmænd og præster. Der er selvfølgelig repræsentanter for de prægrundtvigske vækkelsesbevægelser der har indsendt breve, men de dominerer på ingen måde samlingen.

Der er tilsyneladende heller ikke stor forskel på færdigheden i de forskellige landsdele; sjællænderne er en lille smule dårligere end jyderne, men forskellen er ikke signifikant. Den forskel der er, kan måske bl.a. skyldes at jyske dialekter ligger fjernere fra skriftsproget end sjællandsk, så jyderne har måttet ofre stavningen større opmærksomhed end sjællænderne.

Skrivefærdighedens aspekter

Der kan være store forskelle på hvordan soldaterne skrev, både med hensyn til hvordan deres håndskrift var, hvad angår den rent tekniske stavefærdighed, og på hvilken måde de evnede at udtrykke sig. Der er ikke tvivl

om at de selv lagde vægt på alle sider af sagen. »Dette er dårligt skreven og slet sat sammen«, skriver én som afslutning på sit brev, og dermed mener han at håndskriften er ringe, og at sætningerne ikke er føjet ordentligt sammen. En anden, der skriver til sin broder, skriver: *Ieg beder dig du lader ingen læse det. fordi det er alle slags stiiil.* Han har nok lært at man skulle afpasse skrivemåden både efter emnet, situationen og modtageren – for nu at udtrykke det moderne – og han har haft en bevidsthed om at der var forskellige brevstilarter, som man altså ikke burde blande.

Adskillige soldater beklager det hvis de selv finder et brev for kort. De undskylder sig med at tiden er knap, at det er ved at blive mørkt, at de skal til eksercits, at papiret er sluppet op osv. Manglen på papir behøvede nu ikke altid at være en dårlig undskyldning, og det var heller ikke altid muligt at skrive efter mørkets frembrud. Under alle omstændigheder var ideallet nok et brev af en vis længde. Inden for den bedst stavende gruppe af skribenter er det længste brev på 1536 ord i løbende tekst, og den gennemsnitlige brevlængde er på 539 ord. Inden for gruppen af svageste stavere er den gennemsnitlige brevlængde 302 ord.

Det er også tydeligt at en relativt lille sammenhængende håndskrift der hældede mod højre, har været den foretrukne type. Der er en vis sammenhæng mellem stave- og skrivefærdighedsniveauet og håndskriften. De svageste skriver ofte med

store firkantede usammenhængende typer.

At soldaterne har lagt vægt på retskrivningen, fremgår mere indirekte, især ved de mange hyperkorrektheder (overkorrektheder) som præger et stort antal breve. Sjællænderne skriver ikke bare efter udtalen »vor er her dejligt« og »jem« for *hjem* – jo, det gør de også, men de skriver ofte fx »hvores« for *vores*, »hjer« for *jer* og »hjord« for *Jord*. I mange dialekter var det »bløde« -d efter vokal forsvundet. Det bevirkede direkte fonetiske fejl som »ti« for *Tid* »Fospor« for *Fodspor* og »Ymyghed« for *Ydmyghed*. Men det gav sandelig også anledning til hyperkorrektioner, fx »tid« for *thi* ('fordi'), »mudsked« for *maaske* med hele to falske d'er og den næsten stående sluthilsen »Eders udforglemmelige Søn« for *uforglemmelig*.

Disse stavefejl forekommer også i sprogets almindeligste og hyppigste ord. En sjællænder fra Frølund i Sorø Amt skriver undertiden både »jad« for udråbsordet *ja* og »nud« i stedet for adverbiet (biordet) *nu*, og flere har eksempler på »id« for forholdsordet *i*. Der er selvfølgelig også en afspejling af udtalen i disse stavemåder. Det er velkendt at sjællandsk har stød på vokalen i disse enstavelsessmåord, og det er nok også derfor man ser disse fejl begået. Men det generelle stavefærdighedsniveau har været lavt fordi skolegangen havde været sparsom, og der jo var gået mange år fra den indkaldte havde forladt landsbyskolen, til han nu tvunget af omstændighederne måtte bruge pennen hvis han ville i

kontakt med sine kære derhjemme. 8 år var der i hvert fald gået, nemlig fra han som 14-årig havde forladt skolen, og til han som 22-årig blev indkaldt – og for manges vedkommende var tidsrummet langt større.

Skriftsprog og dialekt

Det materiale som er analyseret og behandlet i afhandlingen, er skriftsprog. Det betyder at de bedst stavede af brevene ikke røber noget om skribentens lokale tilhørsforhold, og jeg har generelt været forsigtig med at sige mere om udtalen end stavemåderne nødvendiggjorde. Afhandlingen har derfor ikke haft den ambition at behandle udtalevariationen i det danske samfund. Alligevel røber fordelingen af fejltypene på skribenterne noget herom. Fejlen -e for -er og omvendt (hyperkorrekt) er fx en rent

jysk type, der afspejler den jyske udtale af ord som *sommer* og *vinter*. Også fejltypen v- for hv- og omvendt i forlyd er regionalt fordelt. Den forekommer kun hos skribenter fra øerne og det sydlige Jylland (eksempler ovenfor). Særlig interessant har det været at iagttage at det velkendte bortfald af »blødt« d ikke som i dag kun afspejler sig i jysk og fynsk, men også i sjællandsk (se eksemplerne ovenfor).

*Vibeke Sandersen (f. 1936),
dr.phil.*

Seniorforsker ved Dansk Sprognævn

mål+mæle

Mål og Mæle
ISSN 0106-567X

REDAKTION:
Carsten Elbro, Erik Hansen, Holger Juul,
Jørn Lund, Pernille Frost.

TYPOGRAFISK DESIGN: Henrik Birkvig
SKRIFT: FF Olsen

EKSPEDITION OG PRODUKTION:
Elbro-Tryk
Håndværkervej 10, postboks 3072
6710 Esbjerg V
Giro 747-3494
Telefon 75 15 43 60
E-post: elbro@tiscali.dk

Mål og Mæle udkommer 4 gange om året, og abonnementsprisen er 190,00 kr. pr. årgang. Man kan tegne abonnement ved at skrive eller ringe til Elbro-Tryk. Hertil henvender man sig også om adresseforandring eller fejl ved bladets levering. Eftertryk af tekst og illustrationer er tilladt når kilden angives.

Spørgsmål til læserbrevkassen samt manuskripter til Mål og Mæle sendes til:

Birgit Bjerre Hansen
Inavej 12
3500 Værløse

Eller som elektronisk post til
Carsten Elbro på adressen
ce@cphling.dk

Hjemmeside: www.cphling.dk/Maal+Maele

Sprogets opståen

Man ved ikke, og kan muligvis slet ikke vide noget om sprogets opståen. Det er derfor et emne som siden oldtiden har lokket folk til kreative spekulationer og vilde formodninger. De forskere og filosoffer der har udtalt sig om problemet, har gennemgående bygget på ren spekulation og fantasi, ikke på observationer og eksperimenter, og det er der kommet mange underholdende dissertationer ud af.

Jeg vil her omtale de seneste, måske de sidste, teorier om hvordan umælende primitive mennesker engang har kunnet udvikle det komplicerede kommunikationssystem som sproget er.

Teorierne er opstået eller i al fald samlet sammen i slutningen af 1800-tallet og har fået meget illustrerende navne.

Vovvov-teorien

Mennesket er omgivet af naturlyde. Der er rovdyners brølen, husdyrenes gøen, mjaven, brægen og kaglen, og insekternes summen. Der er stormen, tordenen og bølgerne. Og der er børns og andre medmenneskers gråd, skrig og hyl.

Altsammen noget man må være fælles om, for at gemme sig, for at angribe, for at holde sammen og for at passe på.

Man tænker sig at menneskene har

lært sig at efterligne naturlydene og således udviklet en varieret lydfrembringelse, som har ført til sproget. Man skal ikke glemme at vi stadig bruger netop den slags betegnelser når vi taler til børn: *fut-tog*, *vov-hund*, *pip-fugl*, *bu-ko*, *pru-hest*, *rap-and*. Lydordet minder om hvad det egentlig drejer sig om!

Lyt også til lydbilledet i ord som *hammer*, *hakke*, *pisk*, *dunk*, *brag*, *prut*, *hyl* osv. Jo, der kunne godt være lidt om snakken.

Pyha-teorien

hævder at sproget er opstået af de såkaldte interjektioner eller udråbsord, som jo spiller en stor rolle i sproget den dag i dag. Vi udtrykker vores oplevelser i lyde som ikke er sproglige. De kan stå alene og er uden grammatisk, fonetisk og ortografisk struktur. *Pyha* står for anstrengelse – eller letelse. *Ah* siger vi om noget godt, *øv* om noget skidt. *Av* når det gør ondt, *haha* når noget er morsomt, *uh* når vi bliver bange. Og *bvadr* når vi ser eller smager noget væmmeligt.

Interjektionerne synes at være uundgåelige og uundværlige og har sikkert altid været det. Derfor kunne man jo antage at det var dem der var udgangspunktet for det egentlige sprog.

Hivohøj-teorien

Denne teori går ud på at mennesker der arbejder sammen, har brug for signaler om takten, trækket, løftet. Vi kender det naturligvis stadig. *Hivohøj* når mange skal trække på én gang i et tov. *En-to en-to*, når en flok skal gå i takt. *Bøj-stræk, hæve-sænke* når man dirigerer et gymnastikhold. Eller *præsangtér-gøb* til en deling soldater. Man kan også tænke på lydlig ordre til dyr: *hyp (alle mine heste)*, *prrr*. Og det indbydende *kiss-kiss-kiss*, som fører til ordet *kis* i betydningen 'kat'.

Ifølge hivohøj-teorien er arbejds-råb, ordrer og lokkeråb efterhånden blevet navne på de processer de blev brugt i, og de dyr og redskeber som var med i arbejdet.

Mennesket og dyrene

Der er ingen i vore dage der tager disse ideer alvorligt. Faktisk forbød det fornemme franske sprogvidenskabelige selskab *Société de Linguistique* ved sin stiftelse i 1870'erne at man i selskabet beskæftigede sig med sprogets oprindelse!

Der er også mange ting at indvende mod de gamle teorier. F.eks. kunne man spørge hvorfor visse dyr ikke har udviklet sprog, for de har jo egentlig forudsætninger i omgivelser og levevis som ifølge teorierne ligner menneskenes.

Ganske vist har nogle dyrearter signalsystemer hvormed de meddeler sig til hinanden, men det er nogle få faste mønstre og ikke de komplicerede systemer som sprog er. Det karakteristiske er netop at man med menneske-

ligt sprog kan lave nye sætninger og dermed nye meddelelser bogstaveligt talt uendeligt. Vi er ikke bundet til nogle få meddelelsesmoduler.

De såkaldte dyresprog består endvidere af *signaler*, dvs. lyde som er knyttet til situationer her og nu: fare, parring, mæthed, aggression, revierkrav osv. De menneskelige ord og ytringer er *symboler*, dvs. de er ikke bundet til tid og sted. Man kan meddele sig om fortid og fremtid og om fænomener der ikke kan ses eller umiddelbart opleves i situationen. Og det menneskelige sprog kan udtrykke abstrakter, dvs. begreber, tankesammenhænge som ikke er direkte iagttagelige.

Moderne sprog- og hjerneforskning antager at den menneskelige hjerne har indbygget en særlig sprogbevne, en anordning som producerer sprog, og som er fælles for alle mennesker. Enkelte chimpansearter har muligvis en discountmodel, ellers er det et menneskeligt monopol.

Men hermed er der egentlig ikke sagt noget om sprogets opståen.

Erik Hansen (f. 1931)
professor emeritus
i dansk sprog

Sproget i uniform

■ Om militært særsprog

Er man interesseret i sprog, behøver man ikke at tage så langt væk for at få stillet sin nysgerrighed med hensyn til lidt mere eksotiske sprogformer. Man kan nøjes med at studere ét af de mange minisamfund, det overordnede samfund er sammensat af. De fleste sociale grupper har også et sprog, som adskiller sig fra resten af samfundets. Et eksempel på en kultur med egne adfærdssystemer og sproglige særtræk er *militæret*. Jeg vil her give et indblik i, hvordan man som civilist – det er man jo pr. definition, når man indrulleres – kan opleve konfrontationen med det militære sprog, når ens erfaringer med krigshåndværket hidtil har været begrænset til film og andenhåndsviden. Mødet med Forsvaret er for langt de fleste mennesker, som ikke er vokset op med militære traditioner, et voldsomt *kultur*møde. Det overordnede budskab i denne artikel er, at militæret ikke bare byder på et ekstremt *kultur*møde, men også på et tilsvarende *sprog*møde. Baggrunden for artiklen er min tid som værnepligtig på sprogofficersuddannelsen i sluthalvfemserne, dvs. et ikke helt typisk værnepligtsforløb, selv om de fleste elementer i en gængs rekrut- og sergentuddannelse var til stede. Ikke desto mindre vil det meste af det, der vil blive nævnt her, forment-

lig være repræsentativt i sin overordnede karakter, om ikke i detaljen. Læseren vil derfor muligvis nok kunne komme med indvendinger af typen »Sådan sagde vi ikke i mit regiment!«. Det ændrer dog næppe ved det generelle budskab og hovedlinjerne i artiklen.

Militæret som en kultur. To typer særsprog

Det giver god mening at betragte militæret som en særlig kultur, dvs. som et mere eller mindre lukket system af normer, værdier og handlingsformer; en kultur, der adskiller sig fra andre kulturer. Naturligvis er militæret forbundet med resten af samfundet, ja det eksisterer kun på selvsammes nåde, eftersom det har fået udstukket sine opgaver af samfundet. Militæret lever desuden af de midler, det får til- delt af det omgivende samfund. Samtidig er det danske militær formentlig et af verdens mest åbne og »progressive«, dvs. der er ikke tale om en stat i staten, som man kender det fra andre lande og historiske perioder. Militæret har også en stor interesse i at nedtone afstanden til det øvrige samfund og i at være professionelt, moderne og human. Det forhindrer dog langt fra, at der i militæret den dag i dag hersker en særlig kultur, som man ikke kender nogen andre

steder i samfundet. Det er en kultur, som bl.a. er præget af våben, stærke hierarkier, ordrer, traditioner, døden og en stor koncentration af unge mænd. Alt dette er med til at skabe grundlaget for et særsprog, ligesom man kender det fra visse ungdomsmiljøer og arbejdspladser.

I militæret støder man grundlæggende på to typer særsprog, som adskiller sig fra det omgivende samfunds, nemlig 1) militært *fagsprog* (*terminologi*) og 2) militært *gruppesprog*. Det første har først og fremmest et rent praktisk formål, nemlig på en økonomisk og entydig måde at udpege bestemte fænomener, som har betydning for løsningen af de militære opgaver. Det andet er af mere diffus karakter og har forskellige uofficielle funktioner inden for den militære kultur og tradition – og samværet mellem mænd under bestemte forhold. Eksistensen af disse to typer sprog er ikke noget, der i essensen adskiller militæret fra andre sociale sammenhænge. Men noget kunne tyde på, at sproget i militæret er et af de mere ekstreme eksempler på særsprog, vi har i Danmark.

Militært fagsprog

Militæret er en samfundsinstitution, som er defineret ved en række forskellige funktioner. En af de væsentligste er, at det skal kunne bekæmpe en fjende hurtigt og effektivt. Det kræver kendskab til en lang række specialiserede typer handlinger og teknologier, som indøves på kaserner og i øvelsesterræner. For entydigt og

hurtigt – hastighed er en vigtig faktor i militæret – at kunne referere til de mange genstande og handlingstyper, kræves der også en terminologi, som indlæres i forbindelse med uddannelsen til soldat. Hvad man lærer af terminologi er meget afhængigt af faktorer som *grad* (menig eller højere officer?), *uddannelse* (kampvognsfører eller sanitetshjælper?) og *enhed* (Ingeniørtropperne eller Gardehusarerne?) Men fælles for dem alle er, at betegnelserne for udrustning og handlingstyper er ekstremt homogene og typisk nedskrevet i håndbøger eller manualer, som skal kunnes mere eller mindre udenad. Selv udrustningens enkelte dele skal man i princippet kende navnet på.

Et par eksempler på militær terminologi er *gruppe minus*, der betegner en gruppe, som ikke er komplet. Det indgår fx i den melding, man som gruppefører giver til en overordnet, hvis man stiller med en gruppe, hvoraf en eller flere er på *infirmieriet* (sygeafdelingen) – man ligger ikke i sin »egen« seng i tilfælde af sygdom, det skulle jo helst ikke gå hen og blive en hyggelig vane. *Dækningstykkelse* kalder man den tykkelse, en sammenstampet jordvold skal have, for at man kan være sikret mod projektiler op til en vis kaliber. *Mundingshastighed* betegner den fart, et projektil har, når det kommer ud af løbet på et skydevåben – hvad der igen har betydning for træfsikkerheden indtil en vis afstand. *Tårnbevæbningen* er den bevæbning, en kampvogn er udstyret med på toppen, hvor man kravler ned

gennem lugen til dens (yderst klaus-trofobiske) indre. *Bygeild* betegner man spredt skudafgivelse med mindre vægt på at ramme præcist end på at holde fjenden tilbage. En *linksskytte* er en venstrehåndet skytte. Og *panserkending* kaldes den disciplin, som går ud på at lære at genkende forskellige typer af kampvogne og andre panserede køretøjer. Og så videre. Terminologien i Forsvaret er så omfattende, at man kan fylde adskillige ordbøger med den, så vi nøjes med dette lille udvalg.

Forkortelser

En måde at økonomisere med sproget i militæret på er at anvende forkortelser. Forkortelser er en så udpræget del af den sproglige kultur i Forsvaret, at det kan virke, som om alt forkortes, både på skrift og i tale. Ikke så mærkeligt i øvrigt, for dels skal der i kamp som sagt handles hurtigt, dels er mange betegnelser i Forsvaret temmelig lange, som fx *kommando-befalingsmand*, *fremskudt forsyningsområde*, *samleplads for de døde*, *Uddannelses- og Materielanskaffelseskontoret*, *Fysisk Uddannelse og Træning* og *afdelingsforbindeplads* vidner om. De forkortes hhv. KDOBM, FFO, SFD, UMAK, og FUT. Forkortelserne indgår også i talesproget, selv om man kan synes, at nogle af dem er umulige at udtale. En MOTINF er fx en *motoriseret infanterienhed* – den første del rimmer på »godt« og betoningen er på anden stavelse. På grund af de mange forkortelser producerer Forsvaret

særlige forkortelsesordbøger til brug for ansatte og værnepligtige.

Modelnumre

Modelnumre spiller en vigtig rolle i militæret. En automatriffel produceret i 1995 omtales i reglen som M-95: »M« står for 'model'. Eftersom der findes forskellige uniformstyper til forskellige formål, omtaler man også disse efter deres produktionsår: M-69 hedder således udgangsuniformen. Allround-uniformen hedder derimod M-84. Det er i øvrigt en slags metonymirelation (et sprogligt erstatningsforhold) at betegne noget ved sit produktionsår.

Militært gruppesprog

Hvor egentligt militært *fagsprog*, som vi nu har set nogle eksempler på, kan begrundes med sproglig økonomi og entydighed, har det særlige militære *gruppesprog* helt andre formål. Man kan diskutere, om det skyldes praktiske hensyn, eller om det ikke bare må betegnes som nogle særlige militære omgangsformer. Selvfølgelig kan det også spille en rolle, at tjenesten i mange tilfælde er blevet opfattet som trist og urimelig, så der opstår et behov for en sproglig ventil.

Ord og ordforbindelser

Et ord, som dukker op igen og igen i det militære gruppesprog, er *hegnet*. Rent materielt henviser det til det (pigtråds)hegn, som omgiver en kaserne, der i de fleste tilfælde er ret velbevogtet, blandt andet af hensyn til våben og ammunition, der opbevares

der. Men *hegnet* er samtidig den imaginære grænse, der adskiller den militære kultur fra den civile. Det spiller derfor en vigtig rolle i identitetsdannelsen, og der henvises af samme grund ofte til det i udtryk som »på den anden side af hegnet« eller »inden for hegnet«.

Døden er et tema, man ikke kommer uden om i den militære uddannelse. For det meste undgår man dog at omtale den direkte (se også nedenfor om *tabuord*) og bruger i stedet kendte omskrivninger eller finder kreativt på nye som fx at *få en etværelses med låg* eller at *få den ultimative barbering* (om at få skåret halsen over ved et snigangreb). Andre eksempler er *gå på permanent afspadsering* og *gå til Ryes brigade*. Her er vi klart ovre i militært *slang*.

Man har også brug for at omtale forskellige af landets *regimenter*. Som i andre sociale sammenhænge opstår der i militæret hurtigt et gruppefællelesskab vendt mod grupper udenfor. Det fører til nedsættende betegnelser for andre regimenter som *De halve svin* om Prinsens Livregiment, hvis regimentsmærke er et vildsvinehoved; det er også kendt som *Lynggarden* pga. regimentets hjemsted i Viborg. *Kyssebøsserne* er en omskrivning for Den Kgl. Livgarde; udtrykket skyldes vagtskiftet ved Amalienborg: Når en post afløses, skal afgående melde tiltrædende om observationer og særlige forhold under vagten. Dette foregår ved lav stemmeføring, så ingen uvedkommende overhører det. De to gardere står derfor ansigt til ansigt

med kun ca. 20 centimeters afstand. *Gardetilnarerne*, *Gardehyphop* og *Hestelortene* bruges derimod om Gardehusarerne. Kært barn synes at have mange navne. Endelig har Nørrejyske Artilleriregiment fået tilnavnet *Ninjabadderne* på grund af deres særlige våbenskjold.

Andre eksempler er *rive* eller *gøb* for 'gevær' (det sidste opstået på baggrund af en afsnubbet kommandoudtale som i »Præsenteer gev'!«), *Karl Gustav* for en 'panserværnskanon' (svensk produkt) eller *kødrand* for 'appel' (man samles i et geled foran en overordnet for at afvente ordrer). *Dejskrabere* kalder man de (billige) sko, som hører til udgangsuniformen M-69. *Bamsedragten* er en rædselsfuld uniform, der tages på ved et (fingeret) gasangreb, og som sidder lige som dragten på den velkendte figur fra 80'ernes og 90'ernes børnetime. En *Werner* er en værnepligtig i sergents sprogbrug. *Bårefræs* er en uofficiel betegnelse for en disciplin, hvor det handler om at transportere en forstilt såret så hurtigt som muligt fra A til B. Og at *gejle støvlerne* er at pudse dem ekstra grundigt, til de skinner. Formentlig er der ret stor variation inden for denne del af det militære sprog, som her er gengivet delvist ud fra hukommelsen.

Ordstilling

Der er eksempler på særlige grammatiske mønstre, som er produktive i militæret. Fx er der en vis tendens til, at sammensætninger, der betegner udrustning, splittes op, sådan at før-

steleddet efterstilles. Det giver ord-dannelser som *kniv-folde*, *kop-folde*, *spade-folde*, *bus-let*, *uniform-fin* og *uniform-vinter*. Baggrunden for dette særegne ordstillingsmønster er formentlig, at der regelmæssigt føres status over udrustningen ud fra centrale inventarlistes. På listerne er af systematiske grunde først opført kernen i sammensætningen, hvorefter den specificeres nærmere. Herfra kan fænomenet have bredt sig til talesproget.

Udtale

Man støder på udtalekonventioner i militæret, som kan begrundes med både specifikke kommunikationsbehov og mere identitetspræget sprogbrug. Fx er der en særlig militær udtale af ni: 'najne', som især bruges ved radio- og felfelefonkommunikation, men som også har bredt sig til sammenhænge, hvor det ikke er vanskeligt at høre forskel fra ti. Jeg kender personer, hvis værnepligt har været overstået i mange år, men som af en eller anden grund har holdt fast i denne udtale i bestemte sammenhænge – nok især når de føler sig blandt »indviede«.

Et fænomen som sikkert mere har karakter af en rent sproglig markør, er betoningsforholdene i den militære sprogbrug. Der er en påfaldende høj hyppighed af anderledes betoning af især lidt længere ord. Man hører tit udtaler som *Forsvarskommando*en, *ar*-tilleriet, *efterretningstjenesten*, *konsta*-bel og *adgangskontrol*post, hvor de fleste civile ville lægge betoningen

*Forsvarskommando*en, *artilleriet*, *efterretningstjenesten*, *konstabel* og *adgangskontrol*post. Personer med den nævnte udtale er med en vis sandsynlighed tilknyttet eller har været i Forsvaret. Mange vil have bemærket denne udtalesæregenhed i interviews med militærpersoner på tv og i radio. Det pudsige er, at der tilsyneladende ikke er noget fælles mønster for den alternative udtale, men at den alene udmærker sig ved at være netop *anderledes* end civilisters, hvad der kan være en god pointe i.

Upersonlighed og formalisering

Lige som i videnskabssproget er der en tendens til, at man i rent tjenstlige sammenhænge så vidt muligt viger uden om personlig kommunikation. Det vil blandt andet sige, at man undgår at bruge jeg-form, når man melder noget til en overordnet, enten ved at omtale sig selv i 3. person (»sergentelev Farø melder, at ...«), eller ved simpelthen at udelade subjektet (»melder, at ...«). Upersonligheden kommer også til udtryk i tiltalen af overordnede. Selv om systemet nok er delvist på retur nu, var denne forfatter Des med sine overordnede – i det mindste den første uge af rekrutttiden.

Også en ordre som *Det er rettet til i morgen!* i forbindelse med stueeftersyn er et upersonligt træk: Soldaten *opfordres* ikke til at forbedre en tilstand, det konstateres blot, at en bestemt tilstand vil være indtruffet dagen efter – selvfølgelig som udtryk for subtil (?) sproglig magtudøvelse.

Hele kommandosproget er en del af samme kompleks – sproget i militæret er i høj grad sat i et homogent, upersonligt system, hvor bestemte kommandoer svarer til bestemte funktioner, fx *Gevær ved fod!*, *Højre om!*, *Træd af (til anden tjeneste)!*, *Alarm!*, *Gas!*, *Flyverskjul!*, *Infanteri kl. 2!* (terrænet beskrevet som en ur-skive), *Funktioneringsfejl!* eller bare *Funkfejl!* (melding til delingsføreren om, at ens våben er ukampdygtigt). Alle disse råb svarer til en nøje bestemt handlingstype.

Formelt sprog i Forsvaret kan udefra set tangere egentlige bureaukratisme, som når materiel eller personel *tilgår*, dvs. tilføres en enhed. Eller når man *forplejer*, hvor civile ville sige »spiser«. Det er vel at mærke betegnelser, der bruges af alle i Forsvaret, selv om det lyder som noget, man kun ville forvente at finde i en officiel rapport. Det formelle kan også tage form af det arkaiske, når man taler om at komme *betids*, dvs. i rette tid.

Den upersonlige form har som funktion at opretholde relationer mellem personellet, der fokuserer på opgaver og hierarki, frem for på rent menneskelige forbindelser og subjektive beskrivelser.

Macho-sprog

I militæret eksisterer der i nogen grad stadig en særlig macho-identitet, som er delvist funktionelt begrundet: Mister man modet ved mødet med modgang, træthed og lave smerteværdier, er man ikke egnet til at være soldat, fordi ekstreme scenarier er sandsyn-

lige, hvis ballonen skulle gå op (dvs. hvis der udbrød krig). Derfor er kommentarer fra overordnede (typisk på befalingsmandsniveau) til klager om smerte af og til, at »det er bare svag-hed, som er på vej ud af kroppen.« Man kan også møde den i undervisningssituationer, fx: »Skal du en tur til tandlægen, eller vil du selv rette den udtale?« Alt efter indstilling kan man finde dem komiske eller »fascistoide«. Det samme gælder formuleringer som »stinkende koabort!« til en underordnet eller »her uddannes Danmarks værste afskum!« om et bestemt regiment.

Macho-identiteten gør også, at sexistiske betegnelser og formuleringer endnu er en del af den uofficielle hverdag i Forsvaret, selv om ledelsen gør meget for at bekæmpe dem, eftersom kvinder er meget velkomne og opfordres til at søge ind. Det groveste eksempel, jeg er stødt på, var en kommando (i forbindelse med såkaldt »flyverskjul«, dvs. at der søges dækning mod fly) om at »falde ned på pickuppen – kvinder kan nøjes med at trække et slimspor«.

Der er absolut ikke tale om sprog, der er sanktioneret ovenfra, men om noget, der kan opstå lokalt. Man skal passe på med at dømme militæret for hårdt ud fra sådanne eksempler, for det er et sprog, som de af os, der færdes eller har færdedes i mandedomnærede sportsklubber og på industriarbejdspladser, allerede kender til. Det er altså strengt taget ikke et særtræk ved det militære sprog, snarere et udslag af de betingelser, militæret

arbejder under, omend man givetvis finder nogle af de mere heftige eksempler her.

Alternative sprogbrugsregler

Hvis man i Forsvaret bliver omskolet til noget, så betyder det ikke nødvendigvis, at man havde færdigheder inden for et andet område i forvejen, som man normalt ville forvente ud fra sit kendskab til ordets betydning i dansk. Nej, man bliver »omskolet« til håndgranat eller gevær, uden nogen sinde at have haft et våben i hånden. Det er et eksempel på, at ord, som også kendes uden for militæret, har lidt anderledes brugsregler inden for hegnet.

Tabuord

Tabuord i Forsvaret tjener det formål at sortere sprogbrugere i *in-groups* og *out-groups*. Det gælder dels ved de halvfaglige ord som *bælter*, *sløring*, *kampvogn* og *raketstyr*, der dækker over fænomener, der uden for militæret er bedre kendt som *larvefødder*, *camouflage*, *tank* og *bazooka*, som man dog hurtigt lærer at undgå i Forsvaret, fordi man ved at bruge dem afslører sig som en uvidende civilist. Det samme gælder et ganske almindeligt ord som *tjekke*, der i Forsvaret generelt undgås til fordel for *kontrollere*. Spørger man ind til det, får man at vide, at »det er bøsser, der tjekker,« mens alle andre *kontrollerer* – igen et udslag af den føromtalte macho-kultur. Protester, der går på, at de to ord da vist ikke er 100 % synonyme, stø-

der på manglende forståelse: Ordets tabukarakter er i denne sammenhæng vigtigere.

Tabuord er et meget tydeligt eksempel på, at en social gruppe bruger en særlig kode for at adskille sig fra andre grupper. Jo mere subtile forskellene er, desto bedre. Der er åbenbart ingen rationelle grunde til, at man ikke skulle kunne anvende de tabuiserede ord i Forsvaret. Men de bliver meget klart sanktioneret, så vil man undgå negativ opmærksomhed, anvender man erstatningsordet. Denne forfatter kan stadig gribe sig i at mærke en svag usikkerhed, når han skal til at anvende ordet *tjekke*, selv om det naturligvis er tåbeligt at underlægge sig sådan et forbud uden for den oprindelige tabukontekst.

Sammenfatning

Det militære sprog består grundlæggende af to forskellige fænomener, nemlig militært *fagsprog* (terminologi) og militært *gruppesprog* (jargon). Det første har som mål at sikre entydig og hurtig kommunikation og udvikles generelt ud fra en bevidst strategi ovenfra. Det andet opstår snarere organisk nedefra og har blandt andet som funktion at skabe grænser, fx i forhold til den civile verden, til andre regimenter, til under- eller overordnede, til døden – kort sagt at *distancere* sig. Men også at skabe positivt sammenhold *indadtil*, hvad der ikke er uvæsentligt under fysisk og psykisk pressede forhold, som militæret ofte byder på. Det militære

gruppesprog er ikke et bevidst skabt produkt og har da slet ikke officiel karakter.

Det kan i visse tilfælde være vanskeligt at skelne mellem »nødvendig« terminologi og »unødvendigt« gruppesprog, fordi på den ene side noget af den anvendte terminologi kan synes unødvendig, mens på den anden side visse dele af gruppesproget kan forekomme meningsfyldt i bestemte sammenhænge. Mange af de nævnte særheder er det fastansatte personel eller karriereofficererne sig i øvrigt slet ikke bevidst: Sproget bliver for mange hurtigt en helt naturlig del af det at være i Forsvaret, og det er i øvrigt heller ikke sproglige overvejelser, man generelt bruger sin energi på inden for hegnet.

Militæret er en del af samfundet,

og det bidrager til det på godt og ondt, også sprogligt. Flere af de sproglige særheder, jeg her har beskrevet, er behandlet i en almensproglig ordbog som den nye *Den Danske Ordbog*, se fx i de foreliggende og kommende bind under *gejle*, *gøb* og *PMV*. Men militæret er samtidig en kultur, der adskiller sig temmelig radikalt fra andre subkulturer i Danmark. Giver det mening at opfatte noget som en subkultur, er det sandsynligt, at der også eksisterer særlige sprogformer, som lever i symbiose med den. Det har både etnolinguistikken, sociolinguistikken og fagsprogsforskningen vidst længe. Militærets sprogbrug er et af de mest ekstreme eksempler på gruppe- og fagsprog herhjemme, og kunne nok trænge til større opmærksomhed blandt sprogfolk.

Ken Farø (født 1972) er ph.d.-stipendiat ved Afdeling for Tysk og Nederlandske, Københavns Universitet – og for tiden på forskningsophold ved Universität Zürich, Schweiz.

Sprogofficer Knud Troels Thomsen og tidligere garder Niels Erikstrup takkes for nyttige kommentarer.

Må man diskutere dansk retskrivningspolitik?

Vi er ikke forvænt med diskussioner om retskrivningspolitik her i landet, så jeg kastede mig forventningsfuldt over Kirsten Rasks artikel om emnet i *Mål og Mæle* nr. 1, 2004. Det viste sig imidlertid at Rasks ærinde ikke var at diskutere dansk retskrivningspolitik, men snarere at få lagt låg på de tilløb til diskussion der findes. Det rimelige i dét vil jeg gerne have lov til at diskutere.

Nok en gang ekspert-ideologi

Der er mange problematiske udsagn i Rasks artikel – så som at »talesprogets opståen er spontan, mystisk og uforklaret«, at »skriftsproget [oprindelig blot skulle] gengive talesproget bedst muligt« (hvor 'bedst muligt' tydeligvis er forstået som »stor overensstemmelse mellem udtale og stavning«), at stavemåder som *meg/deg/seg* ville »svare til udtalen« m.m. – Men lad nu det ligge, som politikere gerne siger. Det virkelig problematiske er Rasks påstand om (og tro på?) at der findes sprogeksperter som træffer »nødvendige beslutninger« om retskrivningen, og dermed altså om forholdet mellem udtale og stavning.

Rask gør rede for »århundreders ballade om ændringer«, og fremhæver at retskrivningen altid er fremstået som et kompromis mellem stri-

dende synspunkter. Så vidt så godt. Rasks pointe er imidlertid at situationen i dag er en anden i den forstand at »vi siden 1955 har haft et officielt organ, Dansk Sprognævn, til at varetage skriftsprogets udvikling«. Derfor – synes budskabet at være – bør tiden for strid og kompromiser være ovre; nu er der tid for opslutning om eksperternes beslutninger. Artiklen slutter sådan: »Det ville klæde de ansvarlige ministerier omsider at gå foran og være med til at fremme de nødvendige beslutninger som Dansk Sprognævn tager«.

Mit budskab er at der i spørgsmålet om retskrivningen ikke gives »nødvendige beslutninger« som eksperter finder frem til i uafhængighed af ideologisk strid (dvs. hævet over værdiladede holdninger). Sprogeksperternes synspunkter er ikke mindre ideologiske end de ansvarlige ministeriers. Selv holder jeg hundrede procent med Sprognævnet både når det gælder *majonæsen* og *kommaet* – men ikke fordi nævnets stillingtagen i de to spørgsmål var »nødvendige«. Den var fornuftig og rigtig ud fra bestemte hensyn. I det hele taget er spørgsmålet om retskrivningsnormens udformning et ideologisk spørgsmål. Når Rask fremfører at retskrivningen burde være forbeholdt de »nødvendige« ekspertbeslutninger,

er det i sig selv et højst ideologisk udsagn, et bidrag til at opbygge hvad vi kan kalde for 'ekspert-ideologien'.

Ideologier eksisterer som forestillinger og holdninger - ikke mindst (og måske udelukkende) i kraft af at de uafslædt produceres og reproduceres sprogligt. Vores syn på verden omkring os dannes og udtrykkes i bestemte måder at tale om verden på. Det er med dette fokus på sprogets rolle at begreber som 'diskurs' og 'fortælling' i de senere år er kommet til at stå centralt inden for humanvidenskaberne. Man undersøger diskurser kritisk og 'dekonstruerer' dermed den ideologi som diskurserne ellers 'konstruerer'. I det følgende vil jeg benytte mig af begrebet 'fortælling' netop for at understrege (i) at der i det danske samfund igen og igen tales om retskrivning og retskrivningspolitik på ganske bestemte måder [der er værdiladede], (ii) at vi i kraft af disse talemåder har en stærkt dominerende ideologi hvad retskrivning og retskrivningspolitik angår, (iii) at det i første række er sprogeksperter i og omkring Dansk Sprognævn, i dette tilfælde Kirsten Rask, der producerer og reproducerer - og altså er ansvarlige for - denne ideologi.

Der er ingredienser fra tre velkendte fortællinger om dansk retskrivningspolitik i den version af ekspert-ideologien som Rask præsenterer: (1) fortællingen om at retskrivningen bygger på »principper«; (2) fortællingen om at befolkningen falder i tre grupper hvad retskrivnings-

politisk syn angår, nemlig dem der hhv. *vogter*, *efterlever* og *saboterer* normen; (3) fortællingen om at vi har Dansk Sprognævn til at opsummere sprogets og folkets vilje i »nødvendige beslutninger«.

Fortællingen om at retskrivningen bygger på principper

Rask fortæller om fem principper der har haft betydning i dansk: 1) det fonetiske princip, 2) princippet om tegnkonstans eller det etymologiske princip, 3) traditionsprincippet, 4) det internationale princip, og 5) det dekorative princip. Der kan fortælles om sådanne principper på flere måder, men grundlæggende vil fortællingen enten 'konstruere' eller 'dekonstruere', den vil enten 'tilsløre' eller 'afsløre'.

Den bedst kendte *afslørende* tekst i dansk sprogvidenskabelig litteratur er forfattet af Erik Hansen i 1975 og viser hvordan der bag ved alle den slags principper gemmer sig en hemmelig præmis om at det rigtige sprog er de rigtige menneskers sprog (se artiklen »Den hemmelige præmis« i *Analyser af sprogbrug. Argumentation* redigeret af Klaus Kjøller. Borgens Forlag, 1975). At Hansen så senere, som mangeårig formand for Sprognævnet, i høj grad har bidraget til at konstruere ekspert-ideologien, er en anden historie (se Tore Kristiansen: »Vi har brug for et sprogpolitisk paradigmeskifte« i *Det danske sprogs status år 2001 - er dansk et truet sprog?* Serien Københavnerstudier i

tosprogethed nr. 14 , 1991, redigeret af Jens Normann Jørgensen). Eller snarere: Det illustrerer en af de vigtige pointer i det følgende, nemlig at sprogeksperter bør bestræbe sig på at udvikle en fortælling om retskrivningen og retskrivningspolitikken som klarlægger hvad der hører eksperterne og fagdebatten til, og hvad der hører almenheden og samfundsdebatten til. Kun på den måde kan vi få åbnet op for mere interesse og debat omkring retskrivningspolitikken.

Rasks fortælling fungerer *tilslørende* og *lukkende*. Det gør den først og fremmest ved at behandle de fem principper på linje. Hvis vi ser nærmere på hvordan principperne kan diskuteres, fremgår det imidlertid klart at de falder i to: Diskussionen om de to førstnævnte er i høj grad en diskussion for eksperter, det er diskussionen om de tre sidste ikke.

Det fonetiske princip og tegnkonstansprincippet

Disse to principper drejer sig om at en alfabetisk retskrivningsnorm kan udformes sådan at stavningen ikke blot afbilder lydstruktur (*god – gåt, sie – sae – sagt*), men også i nogen grad afbilder indholdsstruktur (*god – godt, sige – sagde – sagt*). Enhver sproginteressert læser, lærd såvel som læg, vil straks erkende at dette er en faglig problemstilling som kun kan udredes i sin fulde bredde og dybde af eksperter i dansk sprogstruktur.

Når lingvisterne har leveret deres

udredning(er), kan vi så spørge: Er det bedst med en retskrivning der kun afbilder lydstruktur, eller er det bedst med en retskrivning der også i nogen grad afbilder indholdsstruktur? Men hvordan afgør vi hvad der er bedst her? Eftersom skriftsprogsbrug, herunder retstavning, kræver indlæring og sikkerhed, er det almindeligt (og rimeligt!) at sige at vi må se på hvilken type retskrivningsnorm der volder folk i almindelighed mindst problemer under tilegnelse og i brug. Og hvordan afgør vi så det? Er det et spørgsmål om hvordan sprogstrukturen er i vores hoveder? Eller har det måske mere med pædagogik at gøre? Uanset hvad er det måske sådan at problemstillingen ser vidt forskellig ud afhængigt af om det er læsning eller skrivning det drejer sig om? Igen kan vi vist alle hurtigt blive enige om at der er brug for eksperter og undersøgelser.

Men det valgte kriterium for at afgøre hvad der er den bedste udformning af retskrivningsnormen – nemlig dens *almene tilgængelighed* – er ikke neutralt og kun et ekspertspørgsmål; det indebærer en beslutning af *samfundsideologisk* (sprogpolitisk) art. Kriteriet 'almen tilgængelighed' er baseret på hvad vi kunne kalde 'demokratiprincippet'. Eller jeg vil foretrække at tale om en ideologi i stedet for et princip. Beherskelse og besiddelse af skriftsproget har altid været en af de vigtigste 'kulturelle kapitaler' som sociale eliter, fra medicinmænd til akademikere, bygger deres magt på. I dagens danske

samfund er en femtedel af befolkningen funktionelle analfabeter. Mod den baggrund må en demokratisk retsskrivningspolitik have som målsætning at fremme retsskrivningens, og dermed skriftsprogets, almene tilgængelighed.

De tre andre principper

Inden for retsskrivningsnormen finder vi også stavemåder der ikke kan begrundes med henvisning til at de – på enten den ene eller den anden måde – afbilder talesproglig struktur. Rasks tre sidste principper tager sig af den slags stavemåder. De er 'principielle forklaringer' af stavemåder som *vejr* (traditionsprincippet), *guide* (det internationale princip), *cognac* (det dekorative princip). Men her har vi ikke på samme måde behov for eksperter, undersøgelser og udredninger for at forstå problemstillingen og tage stilling. Der kan ikke – ikke på nogen måde, uanset hvor lærd man måtte være – argumenteres for disse stavemåder ved at henvise til at sådan er (muligvis) strukturen i dansk talesprog. Man kan hverken lytte eller slutte sig til disse stavemåder; de skal læres udenad. Og dermed vil de i al almindelighed gøre retsskrivningen sværere at lære, og sværere at bruge med sikkerhed; de vil bidrage til at reducere retsskrivningens almene tilgængelighed, og dermed til at afgrænse beherskelsen og besiddelsen af skriftsproget til bestemte sociale lag.

Nu er det muligt at argumentere for at der er andre hensyn at tage

end det indlæringsmæssige, og at retsskrivningspolitikken skal fremme andre former for tilgængelighed. Hvis vi skriver danske ord som man altid har gjort (*vejr* og ikke *vær*), bidrager det til at sikre at den nationale litterære arv forbliver tilgængelig. Hvis vi skriver indlånte engelske ord som amerikanerne (*guide* og ikke *gajd*), bidrager det til at gøre engelsk nemmere tilgængeligt for danskerne når de skal lære sig sproget. Hvis vi pyster ordene med ualmindelige bogstaver og bogstavkombinationer, gør vi skriftsproget tilgængeligt for identitetshandler (markering af at man er noget særligt): *Ajax* vasker utvivlsomt hvidere end *Ajaks*, og der er altid plads til en til der bruger *Rexona*, men næppe til en der bruger *Reksona*; *majonæse* smager ikke som *mayonnaise*, og en *konjak* kan slet ikke måle sig med en *cognac*; en *Schouw* er noget andet og mere end en *Skov*, en *Christophpher* noget andet og mere end en *Kristoffer*.

Der er næppe tvivl om at indlæringshensynet i det store og hele modarbejdes af de tre sidstnævnte hensyn. Og der er god grund til at spørge *hvem* der er bedst tjent med de former for tilgængelighed som der så i stedet tages hensyn til. Min pointe her er imidlertid ikke at prioritere blandt de forskellige hensyn, men derimod at insistere på at det drejer sig om ideologiske hensyn – som det ikke kræver ekspertviden at forholde sig til. Sådan som Rask behandler de fem principper på linje, kan det

næppe undgås at læseren sidder tilbage med et generelt indtryk af at dette er en svært tilgængelig problematik som kræver sine eksperter. Dermed tilsløres det at spørgsmålet om hvilken retskrivning vi har og bør have, i det væsentlige er en ideologisk problematik af samfundspolitisk art – som enhver interesseret dansker nemt kan sætte sig ind i (eller sættes ind i).

Ud over den forskelsløse omtale af de faglige og politiske problemstillinger som knytter sig til de fem principper, må det også virke *tilslørende* at principperne stort set omtales som noget der er til stede i sproget selv. I Rasks sprogbrug hedder det at »norsk har princip 1) som styrende, færøsk har princip 2)«; det er i kraft af principperne at noget er »utænkeligt i dansk, men ikke i fx svensk – og slet ikke i norsk«, principperne »konkurrerer indbyrdes«, nogle gange vinder de og andre gange taber de; i dansk kan traditionsprincippet være så stærkt at »ingen [vil] turde foreslå at ændre«.

Man kan nok indvende at Rask her blot holder sig til den gængse sprogbrug hvor det er sproget der forandrer sig, og ikke sprogbrugerne der forandrer sproget. Min opfattelse er imidlertid at denne sprogbrug ikke er så uskyldig endda. Der er næppe tvivl om at den bidrager til at reproducere en forestilling om at 'konkurrencen' mellem stilstand og forandring eksisterer i kraft af 'principper' i sproget selv. Og dermed tilslør-

res det at 'konkurrencen' i virkeligheden er en samfundsideologisk interessekonflikt med aktører af kød og blod.

Fortællingen om normens vogtere, efterleverne og sabotører

»Hver gang vi danskere står over for en ændring af stavning eller tegnsætning, bliver vi splittet i tre grupper« siger Rask i denne karakteristiske form for sprogbrug hvor ændringer fremstår som noget der kommer til os udefra – eller snarere indefra, fra sproget selv – og splitter os. Og når vi først er blevet splittet, kommer der pludselig liv i aktører og ideologier på den sprogpoltiske valplads. Rask taler om »det evige trekantsdrama«. Det vil sige, det er kun to grupper der er dramatiske og råber op, nemlig normvogterne og normsabotørerne (som Rask kalder for hhv. palæologerne og neologerne). Den tredje gruppe er »det tavse flertal, som ikke råber op, men helst retter sig efter forskrifterne«. Ifølge Rask (og ekspert-ideologien) er det denne gruppe »der bestemmer udviklingen: alle hånd professionelle skribenter, sekretærer, lærere, oversættere og andre sproghåndværkere, som synes det er sjovt, interessant eller bare praktisk at følge fagligt begrundede ændringer«.

Fortællingen om Dansk Sprognævn og »de nødvendige beslutninger«

I sproget strides principper, derfor

stilles vi jævnligt over for ændringer; og folkets flertal følger tavst og loyalt forskrifterne, som hviler trygt på faglig grund. – Nu mangler vi kun en fortælling om hvordan denne samhørighed mellem sprog og folk fuldbyrdes institutionelt. Den får vi med fortællingen om Dansk Sprognævn som sprogets og folkets forlængede arm. Sprognævnet skal have lov til at træffe sine »nødvendige beslutninger« i fred, siger Rask, for »på den måde bliver den sproglige udvikling en sag mellem det nævn der er oprettet til formålet, og de egentlige ejere af sproget – sprogbrugerne«. Selv den officielle fremstilling af Sprognævnets rolle er mindre tilslørende, idet den åbent vedkender sig at »de egentlige ejere af sproget« (dem normen justeres efter) ikke er sprogbrugerne i almindelighed, men undergruppen af »gode og sikre sprogbrugere«.

Nok en sejr til ekspert-ideologien

Til afløsning for »det evige trekantsdrama« byder Rask (og ekspert-ideologien) på treenigheden Sprog, Folk og Nævn – en treenighed der er forankret i nødvendigheden, højt hævet over alt det ideologiske ballademageri. Se dét er en fortælling der *tilslører* i en grad så den næsten ikke kan undgå at sejre, medmindre den kan *afsløres*. Men det lader sig ikke gøre, for den 'diskurs' der omgiver dansk retskrivningspolitik, og som i første række produceres af sprogekspert i og omkring Dansk Sprognævn, vacci-

nerer sig selv meget effektivt mod kritiske og alternative synsmåder. Mit formål med dette indlæg er at *afsløre*. I ekspert-ideologiens optik har jeg dermed placeret mig selv blandt sabotørerne, en gruppe som i Rasks udlægning omfatter »fritænker af alle slags og unge som endnu har et mindre befæstet forhold til deres modersmål«. Jeg er havnet i gruppe med dem man ikke kan tage alvorligt. I Rasks formulering: »Denne gruppe er den der har størst underholdningsværdi, men mindst gennemslagskraft«. At udgrænse meningsmodstandere som pauseklovne er magtsprog der vil noget. Vær forvisset om at det virker. For selv ikke den mest forbenede fritænker gider vel vedvarende at sørge for eksperternes underholdning mens de træffer de nødvendige beslutninger?

*Tore Kristiansen (f. 1949)
Lektor ved Afdeling for Dialektforskning,
Nordisk Forskningsinstitut,
Københavns Universitet*

Find de fem mest irriterende stavfejl!

1. føretrøje (førertrøje)
2. korsør (Korsør)
3. sgib (skib)
4. (at) introducerer (introducere)
5. brosebad (brusebad)
6. billetere (billettere)
7. nivo (niveau)
8. indlysene (indlysende)
9. financiére (finansiere)
10. banegårds center (banegårdscenter)
11. snyt (snydt)
12. the (te)
13. blest (blæst)
14. æbel (æble)
15. grissehaler (grisehaler)
16. a4-format (A4-format)
17. billiard (billard)
18. jyds (jysk)
19. filetere (filetere)
20. syngke (synke)
21. henad vejen (hen ad vejen)
22. brædt (bræt)

Usædvanlige stavemåder nedsætter læsehastigheden, uanset om vi bemærker dem eller ej. De stavfejl, vi stopper op ved og lader os irritere af, er selvfølgelig de mest forstyrrende. Men hvad er det for stavfejl, der virkelig distraherer og forstyrrer? Det vil redaktionen gerne have læsernes bud på!

Se på stavfejlene her på siden, og find de fem mest irriterende. Send dem direkte til redaktionen med e-mail (ce@cphling.dk) eller post (Holger Juul, Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, Københavns Universitet, Njalsgade 86, 2300 København S). Der må selvfølgelig gerne følge begrundelser med de fem udvalgte. Så vender vi tilbage med en beskrivelse af de største ortografiske allergifremkaldere i et kommende nummer af bladet.